

Փ Ա Ռ Ք Մ Ե Ծ Ա Օ

ՍՈՒՐԵՆ ԲՈԼԱՆՁՅԱՆ

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳԻՐԸ ԵՎ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագիրն արժանավոր հաջորդը հանդիսացավ իր մեծ նախորդի՝ «Արարատ» ամսագրի լավագույն ավանդույթների: Նա, լույս տեսնելով բոլորովին նոր հանգամանքներում և հայրենի կառավարության առկայության բարենպաստ պայմաններում, իր հերթին կարևոր ավանդ մուծեց հայ մամուլի վերջին 30 տարիների պատմության մեջ:

Ծնունդ առնելով Հայրենական մեծ պատերազմի օրերին, 1944 թվականի հունվարին, «Էջմիածին»-ին բախտ վիճակվեց իր մասնակցությունը բերելու նաև վերածնվող մեր հայրենիքի առաջընթացի մեծ գործին: «Էջմիածին»-ն իր բովանդակությամբ ոչ միայն կարողացավ կարևոր դեր խաղալ հայ սփյուռքը Մայր Աթոռին ու հայ հայրենիքի հետ շաղկապելու հայրենասիրական մեծ գործում, այլև իր էջերը լայնորեն բացեց հայագիտության առջև:

Ամսագրի հիմնադիր երջանկահիշատակ Գևորգ Զ կաթողիկոս Չորեքչյանը, Գալուստ Կյուլպենկյանին գրած իր նամակում, ի միջի այլոց նշել էր, որ «Ամսագիրը հրատարակում է հայ հին մատենագրական նորությունը՝

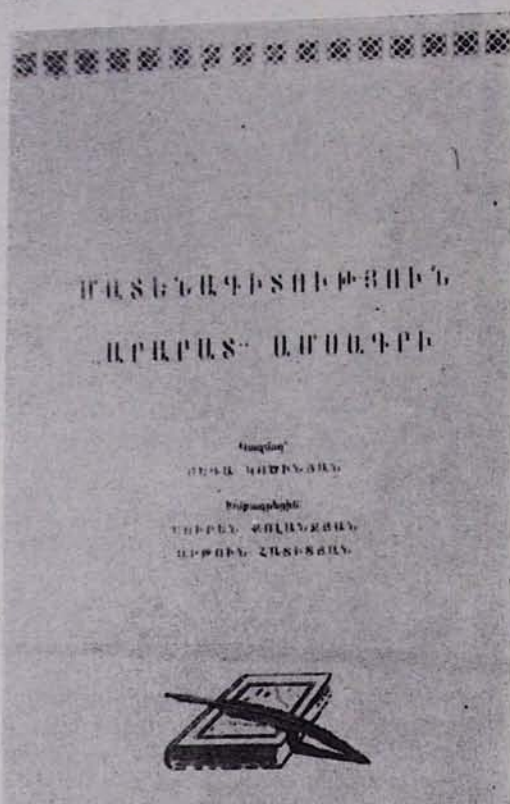
տալով նոցա ուսումնասիրությունը, այլև տվետական նոր գրական երկերի գրախոսականները»: Այսպես է, որ սկսեց «Էջմիածին» ամսագիրը լույս տեսնել և նույն ուղիով նա շարունակեց ընթանալ մինչև այսօր:

«Էջմիածին»-ը, շնորհիվ Գևորգ Զ կաթողիկոսի և ապա Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետի ցուցաբերած բարձր հոգատարությունների, ինչպես նաև նրա խմբագրությունը վարող հայագիտությանը հմուտ անձանց և ամսագրին իրենց աշխատակցությունը բերող հայագետների պատկանելի թվին, իր կարևոր լույսն է մուծել հայագիտության զարգացման գործում:

Ամսագրի խմբագրությունն իր հրատարակման առաջին օրվանից կոչ է ուղղել ինչպես Սովետական Միությունից, այնպես էլ արտասահմանից հոգվածներ ընդունելու մասին: Այդ կոչին շատերը մեծ սիրով պատասխանեցին: «Արարատ» ամսագրի երբեմնի խմբագիր և բազմաթիվ աշխատակից Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանցը (ընտրյալ կաթողիկոս Տանն Կիլիկիո) արտա-

¹ «Էջմիածին», 1969, հունիս, էջ 16:

սահմանից գրած իր նամակում նշելով, որ ինք ստացել է «Էջմիածին» հանդեսի առաջին համարը, հաստատում էր հետևյալը. «Ամեն կերպով պիտի աշխատենք մասնակից լինել նորա (իմա «Էջմիածին» ամսագրի) հառաջադիմությանը»²:

Ներկա հոդվածի սահմաններում դժվար է հանգամանալից կերպով խոսել «Էջմիածին» ամսագրում անցնող երեսուն տարիների ընթացքում ծավալվող հայագիտական աշխատանքների մասին: Մեր նպատակն է միայն բավարարվել հպանցիկ մի ակնարկով, անդրադառնալով միայն ամսագրի էջերում ընդգրկված հայագիտական նյութերի բազմազանությանը, գլխավոր աշխատակիցներին և ձեռք բերված հաջողություններին:

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման առաջին տասնամյակը կարելի է համարել նրա հիմնադրման և ամրապնդման շրջանը: Ամսագրի սկզբնական շրջանի աշխատակիցների մեծամասնությունը կազմող հայագիտության մեր պատկանելի ներկայացուցիչները հանդիսացել էին նաև «Արա-

րատ»-ի երբեմնի արդյունաշատ գործակիցները: Նրա առաջին աշխատակիցներից էին. այն ժամանակ տեղակալ և ապա կաթողիկոս Գևորգ Զ Հայրապետը, Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Ա Հովսեփյանցը, հայրենի նորաստեղծ գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոսներ Ստեփանոս Մալխասյանցը, Հրաչյա Աճառյանը, դոկտ. Երվանդ Ծաֆազիզը, արվեստի վաստակավոր գործիչ Գարեգին Լևոնյանը, ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ Լևոն Մելիքսեթ-Ֆեկը, դոկտ.-պրոֆ. Երվանդ Տեր-Մինասյանը, դոկտ.-պրոֆ. Առաքել Առաքելյանը, դոկտ.-պրոֆ. Աշոտ Աբրահամյանը, հոգևորականներից՝ Եզնիկ վարդապետ Ազնավորյանը, Ռուբեն արքեպ. Դրամբյանը, Կարապետ եպս. Դրիմեցին և ուրիշները: «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակումը մեծ ոգևորությամբ է ընդունվում նաև սփյուռքում: Նրա առաջին համարներին սկսած իրենց աշխատակցությունն են բերում նաև սփյուռքահայ մի շարք անվանի հայագետներ. Արտավազդ արքեպ. Սյուրմեյանը, Արշակ Ալպոյանյանը (Եգիպտոս), Նորայր եպս. Ծովակալը (Պոլսից), Երուսաղեմ, Հարություն Քյուրտյանը (ԱՄՆ), Նուպար Մազաուտյանը (Կիպրոս), Արամ Երեմյանը (Իրան) և ուրիշներ:

Ամսագիրն այս շրջանում ակներև հաջողություններ է ունենում հատկապես հայ ձեռագրագիտության, այդ թվում նաև աղբյուրագիտության, հնագրության, և հայ արվեստի պատմության, տոմարագիտության, հայ պատմության, հայ գաղթավայրերի պատմության և այլ բնագավառներում: Կատարվում են նաև մի շարք արխիվային նյութերի հրապարակումներ, լույս են տեսնում հարուստ հուշագրություններ զանազան հայ ականավոր մարդկանց մասին և այլն:

Առաջին տասնամյակում հայ ձեռագրագիտական հարցերին էին նվիրված Գարեգին Ա կաթողիկոս Հովսեփյանցի «Իններորդ դարի ձեռագրական մի հատակոտոր և Ատոմ Անձնացյաց իշխան» ուսումնասիրությունը, որը մեծ երախտավորի կողմից հայ հնագրությանը նվիրված տպագիր ամենավերջին կարևոր գործը կարելի է համարել: Դոկտ.-պրոֆ. Ա. Աբրահամյանը լույս է ընծայում «Մովսես Խորենացու պատանիները» և «Մեր միջնադարյան գրիչները» հոդվածները, Եզնիկ վարդապետը ներկայացնում է «Ս. Էջմիածնի տաճարի ձեռագիր Ավետարանները» և այլն: Հայ մանրանկարչության ուսումնասիրության գծով լույս են տեսնում բազմաթիվ Արամ Երեմյանի՝ Թորոս Ռուլիցի, Սարգիս Պիծակի, Իգնատիոս մանրանկարչի մասին գրած հոդվածները, Ա. Ավետիսյանը հրատարակում է Գլաճորի

² «Էջմիածին», 1944, հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր, էջ 9:

մանրանկարչական դպրոցի և Մոմիկի վերաբերյալ հոդվածներ:

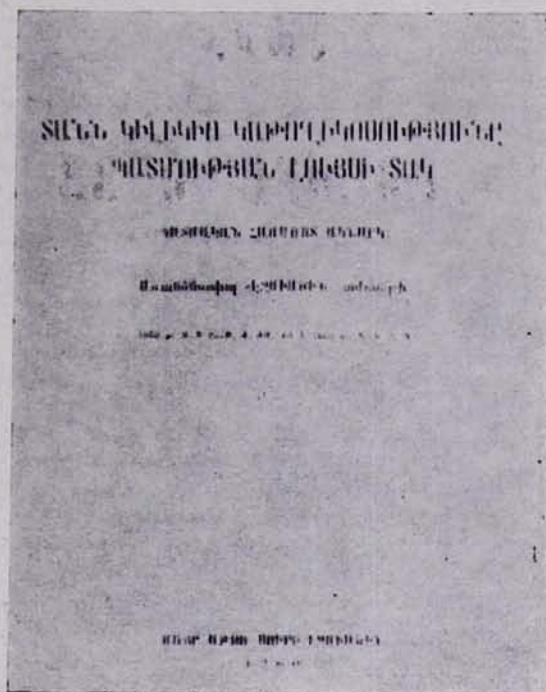
1950 թվականից ամսագրի էջերում պարբերաբար սկսում է լույս տեսնել Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի գիտական ցուցակը, որը շարունակվում է մինչև օրս (կազմող Նուբար Միքայելյան) և ընդգրկում ավելի քան 320 գրչագրերի նկարագրություն: Լույս է տեսնում նաև ռումինահայերի կողմից Մաշտոցյան Մատենադարանին նվեր ուղարկված 42 ձեռագրերի համառոտ նկարագրությունը:

«Էջմիածին» ամսագրի միջոցով հայագիտության սեփականությունն են դառնում մեր միջնադարյան մատենագիրների մի շարք անտիպ նյութերը, ինչպիսիք են Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, Հովհաննես Սարկավագի կենսագրության և մատենագրության վերաբերյալ նյութեր, Ստեփան Դաշտեցու հանելուկները, գրված դոկտ.-պրոֆ. Ա. Արրահամյանի կողմից: Հայ մշակույթի, հայ եկեղեցու և ժողովրդի պատմության զանազան հարցերի լուսաբանմամբ հանդես են գալիս Ստ. Մալխասյանը՝ «Երբ եմ հայերը ընդունել քրիստոնեությունը», «Գրիգոր Նարեկացի», «Հայերեն և արաբերեն Ազարանգեղոսները», Գարեգին Ա կաթողիկոսը՝ «Պատմական վայրերի հին անունների վերականգնում», Հր. Աճառյանը՝ «Հայ տառերի գյուտի ստույգ թվականը», «Երեք հարց Մեսրոպյան այբուբենի շուրջը» և այլ հոդվածներով:

Հայ արվեստի պատմության շուրջ իրենց աշխատակցությունն են բերում Գարեգին Լևոնյանը՝ գրելով Հովհաննես Մրբուզի, ճարտարապետ Տրդատ Անեցու և այլոց վերաբերյալ հոդվածներ, նկարիչ-բանասեր Առաքել Պատրիկը՝ հրատարակում է «Մշո Առաքելոց վանքի դուռը» հոդվածը: Դրամագիտության վերաբերյալ Կիպրոսից բանասեր Ն. Մազսուտյանը գրում է Հեթում Ա թագավորի երկնեզվյան դրամների մասին: Հայ մատենագրերի և վարքագրական գրականության շուրջ իրենց աշխատակցությունն են բերում նաև Մայր Աթոռի միաբաններից Ռուբեն եպս. Դրամբյանը՝ «Առաքել Դավրիժեցի», Մեր մատենագիրների պատմագիտական ճանաչողությունը», Կարապետ եպս. Ղրիմեցին՝ Սրբոց Հոփսիմյանց և Գայանյանց կույսերի վկայաբանությանց մասին հոդվածներով: Տոմարագիտության վերաբերյալ իր աշխատակցությունն է բերում պրոֆ. Լ. Սեմյոնովը՝ գրելով հոդվածներ Սարկավագադիր տոմարի, խավարումների լուսաբանման, Անանիա Ծիրակացին որպես աստղաբաշխ և այլ հարցերի մասին:

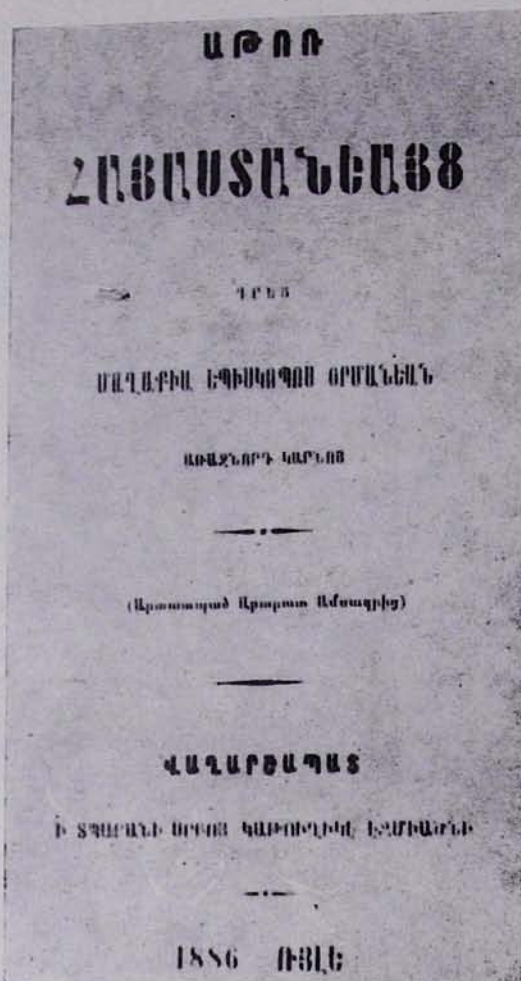
Այս շրջանում ամսագրում կարևոր տեղ է

գրավում հատկապես հայ արխիվային նյութերի հրապարակումը: Ծնորհիվ բազմա-վաստակ բանասեր Երվանդ Ծաֆազիզի, 1944—1951 թթ. շրջանառության մեջ են

դրվում 19-րդ դարի մեր նշանավոր դեմքերի կյանքի ու գործունեության վերաբերյալ արժեքավոր անտիպ նյութեր, որոնք համեմ-ված են նաև հեղինակի՝ ակադատեսի հուշե-րով: Նման բնույթի գործերից են Մանվել վրդ. Կյումիշխանեցու, Խ. Աթուլյանի, Պ. Պողոջյանի, Ղ. Աղայանի, Ստ. Նազարյանի, Պետրոս Ադամյանի, Մ. Էմինի, Բ. Պատկանյանի, Նորայր Բյուզանդացու, Գր. Խալաթյանի, Ծովանկարիչ Հովհ. Ալվազովսկու, Վահան վրդ. Բաստամյանցի, Սմբատ Ծա-հագիզի և այլոց նվիրված հոդվածները: Նույն ժամանակաշրջանում հուշերով և կեն-սագրականներով հանդես են գալիս նաև Հր. Աճառյանը՝ Խրիմյան Հայրիկի, Գարեգին եպս. Սրվանձտյանցի, Ռեթեռն Պերպերյանի, Գարեգին Ա կաթողիկոս Հովսեփյանցի մասին, Ավետիք Իսահակյանը՝ «Էջ-միածին» ամսագրին աշխատակցում է դարձյալ Խրիմյան Հայրիկի, Թորոս Թորա-մանյանի մասին հուշերով: Արխիվային նյու-թերի հրապարակման գործում կարևոր մաս-նակցություն է ցուցաբերել 1947—1950 թթ. Գրիգոր Հարությունյանը, որը նորահայտ նյութեր է դնում շրջանառության մեջ ուսում-նասիրություններով հանդերձ. Մ. Թաղիադ-

յանի, Միք. Նաբանդյանի, Խ. Արուսյանի, Ղ. Աղայանի, Խրիմյան Հայրիկի, Գ. Սունդուկյանի, Սմբ. Ծախագիզի, 1812 թ. հայրենական պատերազմին հայերի մասնակցությունը, Միք. Նաբանդյանի, Խ. Արուսյանի, Ղ. Աղայանի, Խրիմյան Հայրիկի, Գ. Սունդուկյանի, Սմբ. Ծախագիզի, 1812 թ. հայրենական պատերազմին հայերի մասնակցությունը

Վերահրատարակություն Մայր Աթոռի, 1972 թ.

ցության վերաբերյալ: Այս շրջանում լույս է տեսնում ման Կոմիտաս վարդապետի սարկավագության շրջանում գրած «Ներսես Շնորհալիկն և նորա ժամանակը» անտիպ մնացած աշխատությունը:

Ամսագրում պատշաճ ուշադրություն է դարձվում ման հայ միջնադարյան հուշարձանների ուսումնասիրման ու նրանց արձանագրությունների հրատարակման գործին: Լույս են տեսնում Գեղամ Սարգսյանի մի շարք հոդվածները՝ նվիրված Բարձրաքաշ վանքին, Անապատ կամ Նոր Վարագին, Դեղձնուտին, Մակարավանքին և այլն: Տիրալը վրդ. Մարտիկյանը (այժմ եպիսկ.)

գրում է Շուշիի, Ամարասի և Գանձասարի հուշարձանների մասին:

Հայ եկեղեցու պատմության, Էջմիածնի անցյալին և հայ ականավոր հոգևոր գործիչների կյանքի ու գործի ուսումնասիրությանը հանդես են գալիս սփյուռքահայ անվանի պատմաբան Արշակ Ալադյանը, որ գրում է «Հայադավանության շարժման մասին Հայաստանում և Հայաստանից դուրս» հոդվածաշարը, Ռուբեն եպս. Դրամբյանը գրում է հայոց կաթողիկոսության պատմական դերի մասին: «Արարատ»-ի աշխատակիցներից Հովսեփ Գրիգորյանը (Ծեմարանցի) գրում է հոդվածաշար հայոց վերանորոգիչ կաթողիկոսների մասին, բանաստեղծ Եղվարդ Գոլանջյանը (Բուխարեստ) հուշեր է հրատարակում Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյանի և Եղիշե արքեպ. Դուրյանի մասին: Ռուբեն քհն. Մարտիրոսյանը գրում է Ներսես Աշտարակեցու մասին և այլն:

«Էջմիածին» ամսագիրը սկզբից ևեծ մեծ ուշադրություն է դարձնում աշխարհով մեկ սփռված հայ գաղթավայրերի պատմության ուսումնասիրությանը: Այդ գործին ներգրավվում են ոչ միայն սփյուռքի, այլև հայրենիքի մտավորականները: Ռումիանայի և բուլղարահայ թեմերի անցյալի և ներկայի մասին ակնարկներ է հրատարակում Վազգեն եպս. Պալանյանը (այժմ Վազգեն Ա կաթողիկոս Ամենայն Հայոց), Սուրեն Բոլանջյանի ուսումնասիրությանը հոդվածաշարեր են լույս տեսնում ման Բուխարեստի «Հայ Մշակույթի Տան» և Բուխարեստի հայերի անցյալի և ներկայի պատմության մասին: Ուսումնասիրվում են ման Եգիպտոսի (Գ. Մըքրյան), Կիպրոսի (Ն. Մագսուտյան), Մադրասի (Արամ Երեմյան և պրոֆ. Ա. Աբրահամյան), Երուսաղեմի (Նորայր եպս. Պողարյան), Ինդոնեզիայի և այլ հայ գաղթավայրերի պատմությունը: Այս շարքից կարևորագույն տեղ են գրավում հայ-ռուսական դարավոր բարեկամության նվիրված փաստաթղթերի հրատարակումը (պրոֆ. Ա. Աբրահամյան), դարձյալ ռուսահայ գաղթավայրերի պատմության, ինչպես ման հայ տպագրության պատմության հետ սերտորեն առնչվում է Պարզե եպս. Գևորգյանի կողմից գրված Հովսեփ արքեպ. Արդուրյանի 18-րդ դարի վերջում Ռուսաստանում ծավալված տպարանական գործունեության մասին հոդվածաշարը:

Ներգաղթի և սփյուռք-հայրենիք կապերի պատմության ուսումնասիրման համար մեծ արժեք է ներկայացնում ման հանդեսի յուրաքանչյուր համարում լույս տեսած լուրերի բաժինը: Գրախոսությունների բաժինը ևս կարևոր էր ժամանակի հայագիտական արժեքավոր գործերին ծանոթանալու առումով:

Քննարկվող ժամանակաշրջանում հանդեսում արտատպվել են նաև բազմաթիվ հայագիտական արժեքավոր հոդվածներ, որոնց մասին սակայն խոսելը դարձյալ դուրս է մեր սույն հպանցիկ ակնարկից: Հանդեսի խմբագրությունը, քաջալերելու նպատակով, երբեմն տեղ է հատկացրել նաև ճեմարանի սաների հայագիտական բնույթի ավարտաճառներին: Դրանցից հիշատակենք «Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը» (Գուրգեն Մուրադյան), «Ակների գրչության դպրոցը» (Մովսես Ղազարյան) և այլն:

Այսպիսով իր գոյության առաջին տասը տարիների ընթացքում «Էջմիածին» ամսագիրը դարձավ ոչ միայն հայրենիքում և Սովետական Միությունում, այլև բովանդակ սփյուռքում սիրելի և փնտրված հայրենի մի պարբերական: Ծնորհիվ Գևորգ Զ Հայրապետի, այն ժամանակվա խմբագիրներ պրոֆ. Ա. Առաքելյանի, Լ. Կիսիբեկյանի և դոկտ.-պրոֆ. Ա. Աբրահամյանի, ինչպես նաև նրա շուրջը համախմբված աշխատակիցների ջանքերի, ամսագրի լույսընծայման գործը հաջողությամբ էր պսակված: Գևորգ Զ Հայրապետը, փակելուց առաջ իր աչքերը, սրտի անհուն գոհունակությունն ունեն, որ Մայր Աթոռը կոչված էր իր վերածրնունդը ապրելու, և դրա հետ միասին իր իսկ հիմնադրած «Էջմիածին» հանդեսի ապագան ապահովված էր:

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման հետագա 20 տարիների կյանքը սերտորեն կապված է Լուսավորչի Աթոռի նոր գահակալի՝ Վազգեն Ա Հայոց Հայրապետի հայրենամկեր ու եկեղեցաշեն գործունեության հետ: Այս շրջանը իրավամբ կարելի է անվանել ամսագրի վերելքի շրջան: Վեհափառ Հայրապետը, սկսած իր առաջին սրբատառ կոնդակից, բացառիկ ու ամենօրյա հոգատարությամբ շրջապատեց նաև «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման գործը: Այն օժտեց, առաջին անգամ լինելով, խմբագրական գրասենյակով և առանձին տպարանով և սույա նաև խմբագրական առանձին մարմնով: Վեհափառի հոգատարության և նոր խմբագիր Արթուր Հատիսյանի ջանքերով, ինչպես նաև տիրող բարենպաստ պայմանների հետևանքով ամսագրի շուրջը համախմբված աշխատակիցների սեծ թվի շնորհիվ հետզհետե ճոխացավ և պայծառացավ նաև «Էջմիածին» ամսագրի հայագիտական բովանդակությունն ու տպագրությունը: Մեծացավ ամսագրի տպաքանակը, բարելավվեց թղթի և նկարների որակը և այլն:

«Էջմիածին» ամսագրի վերելքի և ծաղկման այս շրջանի հիշատակության արժանի կարևորագույն երևույթներից են հոբելյանների կապակցությամբ բացառիկ և իր

նախընթացը չունեցող համարների լույսընծայումը: Հնարավոր եղավ նաև ամսագրից առանձնատիպով լույս ընծայել մատենագիտական մնացույն արժեքի գործեր, ինչպես նաև ամսագրի խմբագրությունը համարել Մայր Աթոռի հրատարակչականը:

«Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման վերջին 20 տարիների ընթացքում աշխատակիցների թվի աճի հետ միասին մեծանում է նաև ուսումնասիրվող հայագիտական ճյուղերի ոլորտը: Ամսագրի էջերում, բացի նախապես գոյություն ունեցող հայագիտական ճյուղերից, ի հայտ են գալիս նաև հոդվածներ՝ նվիրված հայերեն ձեռագրերի կազմերին, հայ դպրոցի, հայ տպագրության և հայ մամուլի պատմությանը, լայն կերպով ուսումնասիրության է ենթարկվում Աստվածաշնչի հայերեն բնագիրը և տպագրությունները, դարձյալ առաջին անգամ լինելով, ամսագրում տեղ է տրվում այլալեզու հայագիտական հին գրականությունից կատարված թարգմանություններին, լույս են տեսնում մատենագիտական բնույթի հոդվածներ և այլն, և այլն: Հիշատակության արժանի է այն փաստը, որ «Արարատ»-ի աշխատակից մեր մեծ երախտավորների սերնդից հետո, որոնք «Էջմիածին» ամսագրի առաջին տասնամյակին հիմնականում իրենց ձեռքում էին պահում հայագիտության դրոշը, հաջորդ շրջանում ամսագիրը ունեցավ իր ավագ, միջին և նոր սերունդները, որոնք ջանացին բարձր պահել իրենց մեծ նախորդներից ստացած դրոշը: Այս առթիվ չպետք է մոռանալ նաև հատկապես Մաշտոցյան Մատենադարանի, Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի, Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի և այլ ուսումնական, հայագիտական հաստատությունների, այդ թվում՝ պատմաբանների, բանասերների և արվեստաբանների ցուցաբերած աջակցությունը «Էջմիածին» ամսագրի հայագիտական ճյուղերի հարստացման գործում:

Վերջին քսան տարիներին ևս ամսագրում շարունակվեցին լայն տեղ հատկացվել հայ ձեռագրագիտությանը, մեր անտիկ մնացած արժեքների ուսումնասիրմանը և հրատարակմանը: Ծարունակաբար լույս է տեսնում Ն. Միքայելյանի կողմից կազմված Մայր Աթոռ ու Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի ցուցակը: Ամսագրում վերջին տարիներին հրատարակվել են նաև դոկտ. Գևորգ Աբգարյանի կողմից Ջրառատ գյուղում իր տեսած հին հինգ ձեռագրերի ցուցակը, Նորայր արքեպ. Պողարյանը լույս է ընծայում մի հոդված Երուսաղեմի ու Հակոբյանց վանքի ձեռագրատանը պահվող Ներսես Ծնորհալու ձեռագիր աշխատությունների

մասին և այլն: Այժմ Մաշտոցյան Մատենադարանի անթաժանելի մասը կազմող, սակայն անցյալում տարբեր անձանց և տարբեր հաստատությունների սեփականությունը եղող ձեռագրերի բացահայտմանն է նրանք տրված Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրատան ավանդապահ Օճնիկ Եզանյանի կողմից 1970 թ. սկսած ամսագրի էջերում հրատարակած մեծ թվով ցուցակները, որ

Ակադ. Ստեփանոս Մալխասյան

բերվում են համեմատական տախտակներ գրչագրերի հին և ներկա համարների մասին: Նա կարողացել է բացահայտել երբեմն Գևորգյան ճեմարանում, Երևանի ու Կարապետ վանքում, Գանձասարում, Թարգմանչաց վանքում, Լեւոնգրադի պետական Էրմիտաժում, ինչպես նաև Գր. Խալաթյանի, Մ. Բրոսեի, Կարապետ արքեպ. Բագրատունու, Գարեգին կաթողիկոս Հովսեփյանցի և այլ վայրերում ու անձանց մոտ պահված գրչագրերի հավաքածուները և ցույց տվել, թե դրանցից որքանն է այժմ պահվում Մաշտոցյան Մատենադարանում, և ինչ համար են կրում: Դարձյալ հայերեն ձեռագրերի պատմությանն ու վիճակված ճակատագրին է վերաբերում «Հայկական կոտորածները և մեր ձեռագրական կուրատները» հոդվածաշարը (Սուրեն Զո-

լանջյանի, 1965—1967 թթ. տպագրված և անավարտ մնացած), որ ուսումնասիրվել են Արևմտյան Հայաստանի և Փոքր Ասիայի հայաբնակ մահաճգներում, զավառներում և քաղաքներում պահված գրչագրերի ոչնչացման և փրկության պատմությունը:

Իր մի շարք հոդվածներում Հայկ Տեր-Ղեվոնդյանը ուսումնասիրում է Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող մի քանի ձեռագրերի արծաթյա կազմերը: Ուսումնասիրության նյութ են դառնում նաև հայ գրչության տարբեր կենտրոններից Լիմ Անապատը, Սանահինն ու Հաղպատը (հեղինակ՝ Արտ. Մատթեոսյան), Մոկաց աշխարհի ու Կարապետ վանքը և Փոլսկու ու Գևորգը (Ս. Ծահինյան) և այլն: Իոցենոս Հակոբ Մխիթարյանն ուսումնասիրում է հայերեն ձեռագրերի կետադրությունը և հայ քերականների վաստակը:

Սկսում են ավելի հաճախակի ուսումնասիրվել հայերեն ձեռագրերի մանրամասնչական արժեքները: Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի արտասահմանյան անդամ, պրոֆ. Սիրարիկ Տեր-Ներսեսյանը հրատարակում է Եղգնկայի 1269 թ. Աստվածաշնչի վերաբերյալ իր ուսումնասիրությունը: Բանասեր Արամ Երեմյանն առանձին հոդվածներով անդրադառնում է գրիչ, ծաղկող և ոսկող Օրսենոս արեղային և այլ մանրանկարիչներին, ուսումնասիրվում է Էջմիածնի միաբան, Ծաղկարար Սահակ եպս. Տեր-Գրիգորյանի կյանքը (Վահան եպս. Տերյան) և հրատարակվում է նրա անտիպ մնացած «Բազմավեպ» հիշատակարանը (հրատ.՝ Սեդա Ավդալբեկյան): Ամսագրում լույս է տեսնում նաև Մայր Աթոռի մի այլ միաբանի՝ Մեսրոպ վրդ. Մաքսուդյանի «Կենդանագրի ծագումն ու զարգացումը հայ մանրանկարչության մեջ» անտիպ ուսումնասիրությունը (հրատ.՝ Ս. Ավդալբեկյան): Մաշտոցյան Մատենադարանի գիտական աշխատող Հրավարդ Հակոբյանն առանձին հոդվածներով ուսումնասիրում է Վասպուրականի հայ մանրանկարիչների ժառանգությունը և այլն:

«Էջմիածին» ամսագրի այս շրջանի համարներում մեծ թիվ են կազմում մեր միջնադարյան մատենագիրների անտիպ մնացած գործերի ուսումնասիրումն ու հրատարակումը: Այստեղ ուշագրավ են Հայկ. ՍՄՀ գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ պրոֆ. Լևոն Մելիքսեթ-Բեկի կողմից Հովհաննես Վանական Տավուշեցու, Մխիթար Գոշի անտիպ երկերի հրապարակումը, ինչպես նաև Պողոս Տարոնեցու և Ծայր հայերի, «Գիրք թղթոց»-ի և այլ նյութերի շուրջ գրած հոդվածները: Այս բնագավառում պատկանելի վաստակ ունի հա-

յագետ՝ Հակոբ Անասյանը, որ ամսագրում հրատարակության հանձնեց Գրիգոր Շողոթայակրի անտիպ տաղերը և զբաղվեց նրանց վերծանությամբ, հայտնաբերեց Թովմա Ագուլեցի մատենագրին և հրապարակեց նրա անտիպ գործերը, հայտնաբերեց Վարդան Այգեկցու «Արմատ հատուղ» դավանաբանական ժողովածուն ու նրա մասին երկու հոդված հրատարակեց և այլն: Հ. Անասյանի հայագիտական վաստակին և մանավանդ «Էջմիածին» ամսագրում նրա աշխատակցությանը անդրադարձել ենք առանձին³: Կիրակոս վրդ. Երզնկացու անտիպ տաղերի ուսումնասիրմամբ և հրատարակմամբ է զբաղվել ամերիկահայ բանասեր Հարություն Քյուրտյանը: Մատենադարանի գիտական աշխատակից Արմինե Քյոշկերյանը հրատարակել է Առաքել Բաղիշեցու անտիպ Գանձարանի նյութերը: Ամսագրի էջերում լույս են տեսել նաև մեր միջնադարյան հայ մատենագիրների անտիպ մնացած մի շարք գործերը. դրանցից են Գրիգոր Մարաշեցու (հրտ.՝ Հ. Մելքոնյան), Արիստակես Լաստիվերտցու (Գ. Մ. Մանուկյան), Հովհան Որոտնեցու (Է. Մ. Բաղդասարյան), Մատթեոս Զուղայեցու և այլոց անտիպ մնացած գործերը: Համեմատական բնագրով լույս է տեսել Վրթանես Քերթոդի «Յաղագս պատկերամարտից»-ը (Երվ. Մելքոնյան), Մայր Աթոռի երիտասարդ միաբան Եզնիկ արքեպ. Պետրոսյանը հրատարակել է Մովսես Երզնկացու «Ընդդիմադրություն սակս ջրոյն խառնման ի սուրբ խորհուրդն ի թուին հայոց .20Ը.» դավանաբանական թուղթը և այլն:

Հայ մատենագիրների կյանքին ու ժառանգությանն ուսումնասիրությանը նվիրված բաժնում առաջնակարգ տեղ է գրավում Հրաչյա Աճառյանի «Մեարոպ Մաշտոց» գործը, որը լույս է տեսել «Էջմիածին»-ում հեղինակի մահից հետո, 1954—1961 թթ., որոշ ընդհատումներով: Այն մինչև օրս հայության մեծագույն հանճարին նվիրված ամենաընդարձակ ու հանգամանակից ուսումնասիրությունն է: Ամսագրում լույս են տեսել նաև Մեծն Ներսես Հայրապետի (հեղինակ՝ Հրանդ Բ. Արմեն), Մխիթար Գոշի (պրոֆ. Առաքել Առաքելյան), Ներսես Շնորհալու, Ներսես Լամբրոնացու, Գրիգոր Տղայի (դոկտ. Գր. Հակոբյան), Գր. Տաթևվացու (Գևորգ Ծ. վրդ. Կարպիսյան), Ղազար Փարպեցու (Զ. Հարությունյան) մասին հոդվածներ, Գրիգոր Նարեկացու «Հարություն տաղի» վերծանությունը (դոկտ. Գ. Աբգարյան), Շնորհալին որպես մատենագիր (Արթուր Հատիտյան) հոդվածը և այլն:

Հանդեսում թարգմանաբար ընդգրկվում են նաև այլ լեզուներով գրված, սակայն հայ մատենագրության հետ սերտորեն կապված գործեր: Լույս են տեսնում Ագաթանգեղոսի պատմության հունական նորահայտ մի խմբագրությունը (Հր. Բարթիկյան և Ար. Տեր-Ղևոնդյան), Ագաթանգեղոսի նորահայտ առաքելն համառոտումը (Արամ Տեր-Ղևոնդյան), ասորերենից թարգմանաբար ներկայացվում է «Հայ Թովմասի վարքը» (Հայկ Մելքոնյան) և այլն: Մեր դասական թարգմանությունների վերաբերյալ հրատարակվում են՝ Հերմես փիլիսոփայի աշխատության հին հայերեն թարգմանությունը (դոկտ.-պրոֆ. Ա. Աբրահամյան), ուսումնասիրվում է Բարսեղ Կեսարացու կյանքն ու ճանքը (Կ. Մ. Մուրադյան) և այլն:

Հանդեսում լայն տեղ է տրվում նաև հայ ժողովրդի պատմության տարբեր ժամանակաշրջաններին վերաբերող հարցերի լուսաբանմանը: Ծարունակաբար լույս է տեսնում ակադ. Հակոբ Մանանդյանի «Համառոտ տեսություն Հին Հայաստանի պատմության» գործը: Արտաշես Տիրացյանն ուսումնասիրում է Կիլիկյան Հայկական պետության սեփական մայրաքաղաք ունենալու հարցը, Պարգև եպս. Գևորգյանը՝ Վարդանանց պատերազմը և այլն: Ամսագրում ուշագրավ նյութեր կան նաև Մեծ եղեռնի և հայերի հերոսական պաշտպանություններին նվիրված: Կարևոր են Արշակ Սաֆրաստյանի հրապարակած Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանի կողմից Թուրքիայի արդարադատության և դավանանքների մինիստրությանը ներկայացված հայկական եկեղեցիների և վանքերի ցուցակներն ու թաքրիրները, որոնք մեծ լույս են սփռում մինչև եղեռնը Արևմտյան Հայաստանում և Թուրքիայում գոյություն ունեցող հայկական հուշարձանների վրա: Փաստական հարուստ նյութեր կան դարձյալ Ն. Միքայելյանի կողմից հրատարակված «Արխիվային նոր նյութեր Արևմտյան Հայաստանի հայ ժողովրդի վիճակի մասին 1912—13 թթ.» վավերագրերի ժողովածուում: Ուրվագծված են նաև հայկական հերոսամարտերի պատմությունը, Վանի (դոց. Հ. Հարությունյան), Այնթապի (Արթ. Հատիտյան), Ծառախի (Հայրիկ Մուրադյան), Սարդարապատի (Հ. Թուրշյան) և այլն:

Հարուստ էջեր կան նվիրված նաև հայ եկեղեցու և տարբեր դավանության պատկանող հայերի ու հայ նշանավոր հոգևոր գործիչների կյանքին: Արսեն եպս. Բերբերյանը հրատարակել է «Հայ անգլիկաններ ԺԹ դարի երկրորդ կեսին» իր ավարտաճանից մի հատված, Հ. Թուրշյանը՝ հայ-հայեր-

³ «Էջմիածին», 1974, սեպտեմբեր, էջ 53—64:

շական եկեղեցիների առնչությունների մասին և այլն:

Մայր Աթոռի պատմության վերաբերյալ ուշագրավ են «Համառոտ ակնարկ Մայր Աթոռի և Էջմիածնի պատմության» (1920—1967 թթ., հեղինակ Արթ. Հատիսյան) և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսների շիրիմները (Վահան եպ. Տերյան) հոդվածաշարերը: Ծարտարապետ Սահինյանը հանդես է գալիս Մայր տաճարում իր ղեկավարությամբ կատարված պեղումների մասին և այլն:

Ավետիք Խառնակյան

Հայ մեծ եկեղեցական և հասարակական գործիչների կյանքի ուսումնասիրությանն են նվիրված բազմաթիվ հայագետ պրոֆ. Հ. Ժ. Սիրունու՝ Օրմանյանին, Նիկոլայ Դուրյանին, Գարեգին պատրիարք Խաչատուրյանին և մանավանդ Կոմիտաս վարդապետին՝ «Կոմիտասին հետ» գործերը, որոնցից վերջինը լույս տեսավ որոշ ընդհատումներով, 1965—1969 թթ., և որը փաստորեն ընդգրկում է նաև հայ երաժշտության մեծ հանճարի ապրած ժամանակաշրջանի պատմությունը: Մեքսիկոյ ծ. վրդ. Գրիգորյանը հրատարակում է «Օրմանյան որպես պատմաբան» հոդվածը: Լույս են տեսնում նաև Օրմանյանի համակները՝ ուղարկված Երվանդ Տեր-Մինասյանին, ինչպես նաև Խրիսյան Հայրիկի և Գարեգին արքեպ.

Հովսեփյանցի համակները (հրտ.՝ Գոհար Ազնավուրյան), Գ. արքեպ. Հովսեփյանցի օրագիրը (Ավետիք Ադամյան), Ս. Բեհբուդյանը հոդվածներ է նվիրում Վահան վրդ. Բաստամյանցին, Սահակ վրդ. Ամատունուն և այլն: Դանիել Վարուժանի մասին հուշերով հանդես է եկել բազմալատուակ հայագետ Հ. Մ. Պոտուրյանը:

«Էջմիածին»-ում ուշագրավ նյութեր են հրատարակվել նաև հայ դպրոցի պատմության վերաբերյալ: Վահան եպ. Տերյանը մի շարք հոդվածներով ուրվագծել է Էջմիածնի դպրոցի պատմությունը, Գևորգյան ճեմարանի վերաբերյալ հուշեր են գրել Գ. Շիրմազանյանը և Խ. Կանայանը: Հարուստ է եղել նաև հայ միջնադարյան հուշարձանների ուսումնասիրումն ու նրանց արձանագրությունների հրատարակումը: Հովսեփ Եղիազարյանը հոդվածներ է նվիրել Հաղարծնի, Ամբերդի, Կեչառիսի, Մարմաշենի, Հատիհի, Սանահնի, Նոր Գետիկի, Սաղմոսավանքի, Բջնիի, Հավոց թառի և այլ վանքերին: Դարձյալ հայ վանքերի և արձանագրությունների ուսումնասիրությանը հանդես են եկել դոկտ.-պրոֆ. Կ. Ղաֆադարյանը, Ս. Բարխուդարյանը, Ս. Ավագյանը, Ն. Տոկարսկին, պրոֆ. Երվ. Տեր-Մինասյանը, Յու. Թամանյանը, Բ. Ուլուքբաբյանը և ուրիշները: Հայ ճարտարապետական կոթողների մասին ուսումնասիրություններ են գրել ճարտարապետներ Հ. Խալիխաչյանը, Արշավիր Թորամանյանը (Քիշեն): Հայկական խաչքարերի արվեստին են նվիրված Ա. Ն. Ծահինյանի և Առաքել Պատրիկի հոդվածները: Սկսած 1293 թ. մասնատուփի պատվիրատու Կոստանդին եպիսկոպոսի ինքնության մասին է գրել դոկտ.-պրոֆ. Ասատուր Մնացականյանը: Հ. Ամարյանը ուսումնասիրության է ենթարկում Գագկաշեն տաճարից գտնված բուրվառը և այլն:

Ամսագրում հարուստ նյութեր կան նաև հայ գաղթավայրերի պատմության վերաբերյալ: Պրոֆ. Հ. Ժ. Սիրունին այստեղ է, որ սկսեց հրատարակել «Պոլիս և իր դերը» բազմահատոր աշխատության առաջին և մասամբ երկրորդ հատորները (1962—1964 թթ.), որոնցից առաջինը հետագայում լույս տեսավ առանձին գրքով, Բեյրութում, 1965 թ.: Լույս են տեսնում նաև Հնդկաստանի (Դ. եպ. Փոլադյան), Իտալիայի (դոց. Ա. Տիրացյան), Պորտուգալիայի և Բրուսայի (Ա. Ալպոյաճյան), Բուլղարիայի (Ս. Փաչաճյան, Արա Մարկոս), Եգիպտոսի (Հ. Թոփուզյան), Հոլանդիայի (Մ. Ժիհանյան, Մ. Հովսեփյան), Թրակիայի (Մ. Հ. Բարթիկյան), Վրաստանի (Ս. Սվչյան) և Տրանսիլվանիայի հայ գաղթավայրերի (Սուրեն

Քոլանջյան) մասին հոդվածներ: Կան նաև օտար հայագետներ Տ. Մանկովսկու լեհահայերի արվեստին վերաբերող և Ֆր. Մակլերի Հայաստանը և Իսլանդիան հոդվածները: Նշենք նաև, որ հետազայում հայ սփյուռքի պատմության ուսումնասիրության համար արժեքավոր են նաև ամսագրում տարբեր թեմերի մասին հրատարակված տեղեկություններն ու մանավանդ Վեհափառ Հայրապետ Վազգեն Ա-ի կողմից Արտասահմանում կատարած ուղևորությունների նկարագրությունները:

Հայ ազգագրության վերաբերյալ լույս են տեսնում հոդվածներ նվիրված Գ. եպս. Սըրվանձտյանին և Ստ. Լիսիցյանին (հեղինակ՝ Վ. Բոդյան), ուսումնասիրվում է Նոր Զուղայի ժողովրդական բանահյուսությունը (Արամ Երեմյան) և այլն:

Տոմարագիտական հոդվածներով աշխատակցել են մասնագետ գիտնականներ Բ. Թումանյանն ու Հ. Ս. Բադալյանը: Լույս են տեսել նաև հայկական դրամների և մեդալների մասին հոդվածներ (հեղինակներ՝ Խ. Մուշեղյան, Հ. Սարգսյան) և այլն:

Հիշատակության արժանի են հայ նորահայտ հնատիպ գրքերի և հայկական տպարանների պատմության վերաբերյալ տիկ. Շուշանիկ Ծահնագարյանի, Նիկել Ոսկանյանի, Բնարիկ Կորկոտյանի, Ռաֆայել Իշխանյանի, Հայկ Դավթյանի և Խաչիկ Սամվելյանի կողմից գրված հոդվածները: Այս առթիվ պետք է հիշել նաև Էջմիածնի տպարանի հիմնադրման 200-ամյակի առթիվ հրատարակված բացառիկ համարը և ցարդ անտիպ մնացած Արտակ եպս. Սմբատյանցի «Ա. Էջմիածնի միաբնակության գրական-կրթական գործունեությունը և Մայր Աթոռի տպարանը» մենագրության պարբերաբար լույսընծայումը: Պետք է նշել նաև, որ հայ պարբերական մամուլի պատմությունը ևս չի անտեսվել «Էջմիածին»-ում: Ա. Գրիգորյանը հրատարակեց «Ակնարկ հայ կրոնական մամուլի պատմության վրա» հոդվածը: 1968 թ. վերջին լույս տեսավ «Արարատ»-ի հարյուրամյակին նվիրված «Էջմիածին» ամսագրի բացառիկ համարը՝ ճոխ բովանդակությամբ: Եվ վերջապես, դարձյալ ամսագրի էջերում, 1968—1970 թթ. և 1973—1974 թթ. լույս տեսան «Արարատ» ամսագրի 50 տարվա և «Էջմիածին» ամսագրի 30 տարվա նյութերի մանրակրկիտ մատենագիտությունները (կազմող՝ Ս. Կոնյանյան), որոնք կարևոր նշանակություն կունենան ոչ միայն հայ մամուլի պատմությանը, այլև հայագիտության տարբեր հարցերով զբաղվողների համար:

Ամսագրում լույս տեսան նաև հայ և օտար հայագետների կյանքին ու գիտական ժա-

ռանգությանը նվիրված հոդվածներ և նըրանց հայագիտական գործերի մատենագիտություններ: Այդ շարքից են. պրոֆ. Լևոն Մելիքսեթ-Բեկի (հեղինակ՝ Պ. Մուրադյան), Նորայր Բյուզանդացու (Գ. Աբգարյան), Գարեգին Ա. կաթողիկոս Հովսեփյանցի, հ. Հ. Ոսկյանի, պրոֆ. Հ. Ժ. Սիրունու, Արտակ եպս. Սմբատյանցի, դոկտ.-պրոֆ. Վլադ Բրնցեանուի, Գեորգե Բեզվիկոնիի մասին գրվածները և այլն: Դարձյալ մատենագիտական բնույթի էին՝ «Հայ պատմության սկզբնաղբյուրների հրատարակումը Սովետական Հայաստանում», «Հայ պատմագիրների հրատարակումը և Էջմիածնի տպարանը» և այլ հոդվածները:

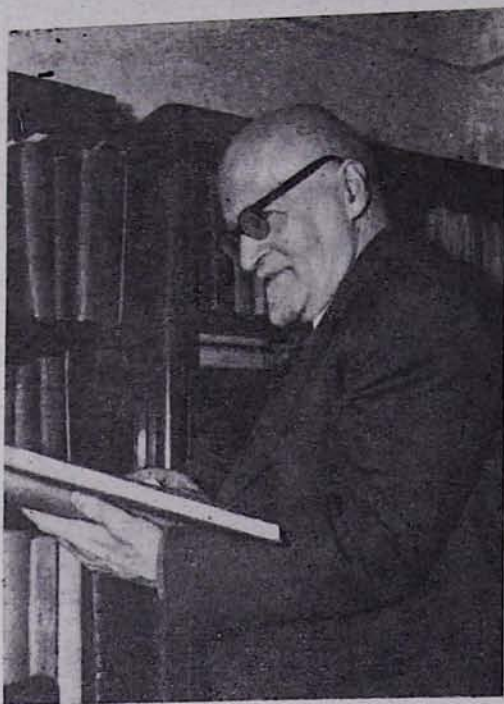
«Էջմիածին» ամսագրում հայագիտության զարգացման համար կարևորագույն ազդակ հանդիսացավ հիշարժան հոբելյանների առիթով Վեհափառ Վազգեն Ա. Հայրապետի սրբատառ կոնդակների միջոցով նախաձեռնված բացառիկ ու ճոխ համարների հրատարակումը: Այդպես է, որ Մայր Աթոռի կոչով ոգեշնչված հայրենիքի և սփյուռքի բազմաթիվ հայագետներ իրենց սիրահոգաբար աշխատակցությունը բերեցին ամսագրին: Այնպիսի ճոխ ու սովոր բացառիկ համարներ, ինչպիսիք էին Եղեռնի 50-ամյակին, Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակին, «Արարատ» ամսագրի 100-ամյակին, Մայր Աթոռի տպարանի հիմնադրության 200-ամյակին, Ներսես Շնորհալու մահվան 800-ամյակին և այլ հոբելյաններին նվիրվածները եկան իրենց արժանի տեղը գրավելու ոչ միայն «Էջմիածին» ամսագրի, այլև ընդհանրապես մեր հայագիտական ամսագրերի պատմության մեջ:

«Էջմիածին» ամսագրի լույսընծայումը, նրա կոչումն ու առաքելությունը, ինչպես նաև նրանում ընդգրկված հայագիտական նյութերը հաճախ է, որ գնահատանքի են արժանացել նաև սփյուռքահայ մամուլում և մտավորականության առանձին նամակներում: Իրանում լույս տեսնող «Վերածնունդ» թերթը, գնահատելով «Էջմիածին» ամսագրի լույսընծայումը, նշում էր, որ այնտեղ «կան մի շարք խիստ շահեկան ու կարևոր հոդվածներ», որոնք վերաբերում էին պատմա-բանասիրական նյութերին⁴: Նյու-Յորքի «Հայաստանյայց եկեղեցի» ամսագիրը գրում էր «Էջմիածին»-ում լույս տեսած պատմագիտական ուսումնասիրությունների մեծարժեք լինելու մասին⁵: Բուխարեստում անցյալում լույս տեսնող «Հայաստանյան նակատ» թերթը, ավելտելով «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակման մասին, նշում էր,

⁴ «Վերածնունդ», Թեհրան, 1944, 98—598:

⁵ «Հայաստանյայց եկեղեցի», 1944, 8:

որ նա մի մեծ պակաս է լրացնում, որը գործացել էր «Արարատ»-ի դադարումից հետո, և բարձր էր գնահատում լույս տեսած հայագիտական հոդվածների արժեքը⁶։ Ռուսինանայ ազգային Ստեփան Եսայանը «Էջմիա-

Պրոֆ. Հակոբ Ծ. Սիրունի

ծին» ամսագրի բովանդակությունը մեանեցնում էր «ռուսիի հանքի մը, որ մուրիմ ծոցեն դուրս լույսի միջոցով մեզ կորկվի իր թանկագին արտադրությունը» մեր ազգային թեկրոնական մասամբ պակասած սնունդը ավելի ճոխացնելու և հարստացնելու համար»⁷։

Նման վկայությունները շատ-շատ են, սակայն մենք բավարարվում ենք միայն այսքանով։ Ինչ վերաբերում է վերջին տարիներին հրատարակված բացառիկ համարներին, նրանք մեծ չափով նպաստեցին էլ ավելի բարձրացնելու «Էջմիածին» ամսագրի դերը, արժեքն ու հեղինակությունը և մեծ խանդավառություն ստեղծեցին ամենուրեք։ Ծատ նյութեր արժանի համարվեցին գրախոսվելու և կամ արտատպվելու սիյուռքահայ մամուլում և կամ իբրև ատաղձ օգ-

տագործվեցին գիտական աշխատությունների համար։ Նշենք միայն «Էջմիածին» ամսագրի Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակին նվիրված բացառիկ մասին, որը բաղկացած էր 250 էջերից, ուներ գիտական հարուստ բովանդակություն և զարդարված էր գունավոր և միագույն բազմաթիվ ներդիր նկարներով։ Այն բարձր գնահատանքի արժանացավ հայ մամուլի կողմից։ Հիշենք միայն Բեյրութում լույս տեսնող «Զարթոնք» օրաթերթը, որն առանձին երեք համարներում դրվատալից գրախոսություն նվիրեց նրան։

Հայագիտության համար ոչ պակաս նշանակալից էր նաև ամսագրում լույս տեսած մի շարք հոդվածաշարերի իբրև առանձնատիպ հրատարակումը։ Այդպիսիներից առաջին հերթին պետք է հիշել «Արարատ»-ի 50-ամյա նյութերի մատենագիտության հրատարակումը (կազմող՝ Ս. Կոծիկյան, խմբագիրներ՝ Ս. Քոլանջյան և Ա. Հատիտյան), որը դարձավ հայ պարբերական մամուլի պատմության մեջ առաջին լիակատար և օրինակելի մատենագիտությունը և միաժամանակ հայրենիքի և սիյուռքի հայագիտական գրադարանների ամենաօգտագործելի մատյաններից մեկը, որն արժանացավ դրվատալից գրախոսականների։ Նույն ձևով հրատարակության արժանացավ նաև Արտակ եպս. Սմբատյանցի Էջմիածնի տպարանին նվիրած մեկագրությունը, որը շուրջ կես դար անտիպ էր մնացել։ Իբրև առանձնատիպ լույս տեսավ նաև Հ. Անասյանի «Հայ համաբարբառային գրականությունը և հայ մատենագրության համաբարբառը» արժեքավոր երկը։

Ծուտով իբրև առանձնատիպ լույս կտան նաև ամսագրում պարբերաբար հրատարակված «Էջմիածին» ամսագրի 30 տարիների նյութերի ընդարձակ մատենագիտությունը, իր հարակից ցանկերով հանդերձ (կազմող՝ Ս. Կոծիկյան, խմբագիրներ՝ Ս. Հատիտյան, Ս. Քոլանջյան), որը լրիվ պատկերացում կտա ամսագրի բովանդակության և արժեքի մասին։ Հետագայում, իբրև առանձնատիպ, կարելի է լույս ընծայել նաև դարձյալ ամսագրում պարբերաբար հրատարակված ընդարձակ ու արժեքավոր երկեր, որոնցից են ակադ. Հր. Աճառյանի «Մեսրոպ Մաշտոց»-ը, պրոֆ. Հ. Ծ. Սիրունու «Կոմիտասին հետ» երկը, դարձյալ նրա գրած հայ նշանավոր հոգևորականներ Օրմանյանի, Նոյիսե Դուրյանի և Գարեգին Խաչատուրյանի մասին հուշերը, և այլն։

Հայագիտության զարգացման համար նշանակալից երևույթ հանդիսացավ նաև «Էջմիածին» ամսագրին առընթեր ստեղծ-

⁶ «Հայաստանյան ճակատ», Բուխարեստ, 1947, նոյեմբերի 30։

⁷ «Էջմիածին», 1950, հուլիս-օգոստոս, էջ 80։

ված հրատարակչականը, որը լույս ընծայեց պրոֆ. Հ. Մ. Սիրունիի «Հայ եկեղեցին ուսման հողի վրա» և «Նիկոլա Յորգա» միահտորյակը, Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետի ուղևորությունների հատորները, որոնք կարևոր ավանդ են հանդիսանալու պատմագիտության համար հայրենիք-սփյուռք կապերի, հայ և այլ ժողովուրդների բարեկամության և հայ սփյուռքի պատմությունն ուրվագծելու գործում: Լույս տեսան նաև «Հայկական եկեղեցիներ» և «Հայկական խաչքարեր» խմամված ալբոմները, դարձյալ Վեհափառ Հայրապետի նախաձեռնությամբ և հսկողությամբ և որոնք հարուստ նյութ են ընձեռում հայ արվեստի պատմությանը հետաքրքրվող հայ, և ոչ միայն հայ, մասնագետների համար:

Կրոնական իր կարևոր նշանակությունից բացի, մշակութային, հայագիտական մեծ երեկույթ էր նաև Աստվածաշնչի հայերեն առաջին տպագրությանը և որոնք հարուստ նյութ են ընձեռում հայ արվեստի պատմությանը հետաքրքրվող հայ, և ոչ միայն հայ, մասնագետների համար:

Այժմ մամուլի տակ է լույս թարգմանիչների աշխատակցությանը ամբողջ Նոր Կտակարանի 27 գրքերի թարգմանությունը, այդ թվում՝ չորս Ավետարանները և Գործք առաքելոցը (երկրորդ տպագրություն), Առաքելական և Ընդհանրական թղթերը և Հայտնության գիրքը:

Ահա շատ համառոտ ամփոփումը «Էջմիածին» ամսագրի հայագիտական 30-ամյա գործունեության: Մենք տեղի տղության հետևանքով հնարավորություն չունեցանք նշելու անգամ նրան աշխատակցող բոլոր

հայագետների անունները և կամ գեթ ամենադուրյզն չափով անդրադառնալու հիշատակված հոդվածների գիտական արժեքին և նշանակությանը: Սակայն կարծում ենք, որ ներկա հպանցիկ ակնարկն իսկ որոշ չափով կնպաստի հաստատելու համար այն իրողությունը, որ Մայր Աթոռի ամսագիրը, ի շարս իր բազմաթիվ նպատակադրումների, հայագիտության ասպարեզում ևս պատվով է կատարել իր պարտավորությունները:

Եթե տարիներ առաջ Մայր Աթոռի երբեմնի պաշտոնաթերթ «Արարատ» ամսագրի լույսընծայման 100-ամյակի առթիվ, խոսելով նրա կողմից հայագիտությանը մատուցված մեծ ծառայությունների մասին, նշում էինք, որ նա բովանդակ Արևելյան Հայաստանում միակ երկարակյաց և լուրջ հայագիտական հանդեսն է եղել, ապա այժմ, երբ գրում ենք «Էջմիածին» ամսագրի 30-ամյակի առթիվ, նրա հայագիտական նյութերի մասին, պետք է սրտի մեծ գոհունակությամբ նշենք, որ նա այլևս «Արարատ»-ի նման միակը չէ այդ ասպարեզում, որ մեր հայրենիքի վերածնության հետ միասին ծնունդ առած մի շարք հայագիտական հաստատություններ, ինչպիսիք են Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիան, Մաշտոցյան Մատենադարանը, պետական համալսարանն ու պետական արխիվը, մեր թանգարանները և այլն, ստեղծել են իրենց հայագիտական պարբերականները: Այժմ փաստ է, որ Հայաստանն է դարձել հայագիտության կենտրոնը ամբողջ աշխարհում, և այսօր շատ ավելի մեծ պարտավորություններ են դրված մեր երկրի հայագետների վրա, քան առաջ: Եվ ահա ուրախությամբ պետք է նշել, որ հայագիտական մի շարք պարբերականների հետ միասին «Էջմիածին» ամսագիրը ևս, պահպանելով «Արարատ»-ի ավանդները, իր կարևոր լուսման է շարունակում մոծել հայագիտության էլ ավելի ծաղկման գործում՝ ի փառս հայ մշակույթի:

